

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.64.143>
УДК 94+930.253]:[316.75:329.18](430)"1934/1945"

Наталія Кашеварова,

кандидат історичних наук, докторант,
Інститут історії України
Національна академія наук України
вул. Михайла Грушевського, 4, Київ, 01001, Україна
e-mail: nataliya.kashevarova@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2426-0440>
Web of Science Researcher ID: AAY-9661-2020

**ДОКУМЕНТАЛЬНІ КОМПЛЕКСИ ДІЯЛЬНОСТІ СЛУЖБ
АЛЬФРЕДА РОЗЕНБЕРГА (1934–1945):
ВИКОРИСТАННЯ ЗАГАЛЬНОНАУКОВИХ ПРИНЦИПІВ
І МЕТОДІВ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Мета публікації – проаналізувати методологію дослідження комплексу документальних джерел з ідеології нацизму, створеного в результаті діяльності низки структур у системі державного і партійного управління у Третьюму райху, що діяли під керівництвом А. Розенберга у 1934–1945 рр. у складі НСДАП і відомі під сукупним терміном «служби Альфреда Розенберга». *Методологія* дослідження базується на теоретичних і практичних засадах застосування методології історичних досліджень у галузі джерелознавства, архівознавства, документознавства, а також спирається на загальнонаукові принципи і методи досліджень. *Новизна* дослідження полягає у визначенні комплексу загальнонаукових методів щодо предмета вивчення, які автор використовував під час аналізу документальних комплексів джерел з нацистської ідеології, що продукувалися службами А. Розенберга у 1934–1945 рр.

Висновки. У результаті діяльності служб А. Розенберга, передусім як уповноваженого фіурера у справі нагляду за загальним духовним і світоглядним навчанням та вихованням у НСДАП, утворився комплекс документів, які є джерелом для вивчення ролі цих служб у формуванні ідеології націонал-соціалізму та їхнього впливу на політику Третьюму райху. Під час вивчення формування документальної системи цих служб і функціонування її як джерельної бази встановлено, що використання при цьому загальнонаукових методів, принципів і підходів базується не лише на принципах історизму та об'єктивності, а й на системному підході, в основі якого – метод структурно-функціонального аналізу. Структуру цієї документальної системи було досліджено на основі аналізу документів

© Н. Кашеварова, 2022

служб А. Розенберга як її елементів, їх типологічної та родо-видової класифікації. Також розглянуто їх функціональне призначення та зв'язки і визначено, що при подібному дослідженні мають бути застосовані проблемно-тематичний, порівняльний, логічний, хронологічний методи та метод періодизації.

Ключові слова: служби Альфреда Розенберга, документальні джерела з ідеології націонал-соціалізму, методологія історико-джерелознавчого дослідження.

Проблема актуалізації маловідомого в Україні комплексу документальних джерел цілої низки установ у системі державного і партійного управління Третього райху, що побутують у німецькій історіографії під сукупним терміном «служби Альфреда Розенберга» (1934–1945)¹, тісно пов'язана з визначенням кола цих служб і створених ними документів, що продукувалися під егідою А. Розенберга як уповноваженого фіюрера у справі нагляду за загальним духовним і світоглядним навчанням та вихованням у НСДАП (далі – Уповноважений фіюрера), а також іншими пов'язаними між собою партійними та державними структурами у його підпорядкуванні. Серед них не лише зазначена служба Розенберга як уповноваженого фіюрера з низкою підрозділів у її складі і службова

---

¹ Зазначимо, що цей термін певною мірою є штучним, оскільки тут існує термінологічна плутанина, на яку у використанні в українському науковому середовищі накладаються ще й особливості перекладу. У центрі цих служб перебувала структура А. Розенберга у структурі НСДАП з назвою «Уповноважений фіюрера у справі нагляду за загальним духовним і світоглядним навчанням та вихованням у НСДАП» (нім. *Beauftragter des Führers für die Überwachung der gesamten geistigen und weltanschaulichen Schulung und Erziehung der NSDAP*).

В офіційній документації періоду Третього райху, а також серед німецьких дослідників націонал-соціалізму вона позначається або аббревіатурою «DBFU», або терміном «служба Розенберга» (нім. *Dienststelle Rosenberg*), під яким вбачають саме цю установу. Але з подачі німецького дослідника Р. Больмуса, який ще у 1970-х рр. підготував ґрунтовну монографію «*Das Amt Rosenberg und seine Gegner*» («Відомство Розенберга та його противники»), застосування саме цього терміна також увійшло в німецьку історіографію. Але ця «служба уповноваженого» мала розгалужену структуру і складалася з низки дрібніших підрозділів – відомств (нім. «*Amt*»), у множині – «*Ämter*», так вони і фігурують у її документах). Отже, у нашому дослідженні ми не можемо застосовувати термін «відомство» одночасно як для позначення «служби Уповноваженого» (за Р. Больмусом), так і для підрозділів, яких у його структурі було понад десяток і які офіційно називалися «*Amt/Ämter*». Таким чином, термін «служби Альфреда Розенберга», хоча він і досить широкий, використовується для позначення всіх державних структур у Третьому райху, керованих А. Розенбергом, більшість з яких були пов'язані з НСДАП та зі «службою Уповноваженого».

канцелярія А. Розенберга, яка здійснювала адміністративне керування його службами, а й кілька створених ним організацій для підтримки німецької (а по суті на той час – націонал-соціалістичної) культури, наприклад, Союз боротьби за німецьку культуру (*нім.* Kampf Bund für deutsche Kultur), так звана Вища школа (*нім.* Hohe Schule) – партійний вищий навчальний заклад, створення якого було започатковане А. Розенбергом за його ініціативи, а також Зовнішньополітичне відомство НСДАП (*нім.* Außenpolitisches Amt der NSDAP) та ін. Певною мірою до цих служб або структур належить також Оперативний штаб А. Розенберга (*нім.* Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg), створений спеціально для роботи на окупованих нацистами територіях, та очолюване А. Розенбергом Міністерство у справах окупованих східних територій (*нім.* Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete), яке було органом виконавчої влади в системі адміністративного управління.

Особистість А. Розенберга, державного і партійного діяча, одного з ідеологів націонал-соціалізму, добре відома в історіографії ². Але діяльність його зазначених вище служб у їх цілісності вивчена недостатньо, чому перешкоджає, серед іншого, відсутність комплексного дослідження архівних фондів, створених у результаті їхньої діяльності ³.

---

² Див. детальніше: *Cecil, R.* The Myth of the Master Race: Alfred Rosenberg and Nazi Ideology. New York, 1973; *Molau, A.* Alfred Rosenberg. Der Ideologe des Nationalsozialismus: eine politische Biografie. Koblenz, 1993; *Blum-Minkel, Ch.* Alfred Rosenberg als Reichsminister für die besetzten Ostgebiete. Universität Hamburg, 1995; *Piper, E.* Alfred Rosenberg: Hitlers Chefideologe. München, 2005; *Zellhuber, A.* “Unsere Verwaltung treibt einer Katastrophe zu ...”: das Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete und die deutsche Besatzungsherrschaft in der Sowjetunion 1941–1945. München, 2006; *Bollmus, R.* Das Amt Rosenberg und seine Gegner : Studien zum Machtkampf im nationalsozialistischen Herrschaftssystem / R. Bollmus. – München : R. Oldenburg Verlag, 2006. – 373 S. *Кашеварова Н. Г.* Розенберг Альфред // Енциклопедія історії України: у 10 т. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наук. думка, 2012. Т. 9: Прил.–С. С. 261–262; Политический дневник Альфреда Розенберга, 1934–1944 гг. / под ред. И. Петрова. М.: Фонд «Историческая память», Ассоциация книгоиздателей «Русская книга», 2015. 448 с. *Баринов И.* Альфред Розенберг. Жизнь как миф. М., 2017, та ін.

³ Більшість цих документів зберігається у Федеральному архіві Німеччини, крім великої частини документів Оперативного штабу, що зберігається в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України) (фонди 3674, 3676), а самі фонди – дуже великі за обсягом. Так, наприклад, у Федеральному архіві фонд Уповноваженого фюрера (NS 15) нараховує 790 одиниць зберігання, фонд канцелярії А. Розенберга (NS 8) –

Є лише окремі тематичні публікації, що стосуються цих документальних зібрань, наприклад, документального комплексу Оперативного штабу А. Розенберга, який діяв на територіях окупованих країни Європи і відомий переважно як організація, пов'язана з вивозом культурних цінностей, та певною мірою як така, що намагалась організувати дослідження окупованих територій, передусім Радянського Союзу⁴, з метою використання отриманих результатів в антибільшовицькій пропаганді, а також документів служби Уповноваженого фюрера у світлі її місця та значення в системі НСДАП та у внутрішній боротьбі за владу. Загалом, на жаль, ці великі комплекси документів у їх цілісності перебували, переважно, поза увагою вчених, тому в центрі поставленої проблеми – необхідність їх виявити, проаналізувати, у тому числі внутрішню структуру і зв'язки між собою, а також полегшити користування ними.

Вирішення цієї проблеми пов'язане з висвітленням напрямів діяльності зазначених служб та оцінкою їх документальних комплексів як джерел щодо діяльності А. Розенберга як визнаного ідеолога НСДАП, а також з урахуванням їхньої специфіки, передусім того, що вони функціонували фактично у подвійній системі управління (державній адміністративній та партійній) і це, відповідно, позначилося на структурі та змісті створених ними масивів документів. Тож потребувало архівознавчої, документознавчої та історико-джерелознавчої реконструкції цих документальних комплексів, а також залучення методик інших спеціальних історичних дисциплін, наприклад, архівознавства, археографії, бібліографії, біографістики, бібліотекознавства тощо. Урахування вимог використання системи цих спеціальних методів і методик, інтегративних методичних засобів завдяки поглибленню взаємозв'язків сприяло успішному виконанню поставлених завдань і отриманню результатів дослідження.

Методологічна основа такого дослідження перевірена нами під час аналізу проблеми та написання низки наукових праць, присвячених

---

301 справу, фонд Зовнішньополітичного відомства (NS 43) – 480 справ, фонд Оперативного штабу (NS 30) – 235 справ. Щодо документів Оперативного штабу у ЦДАВО України див.: Кашеварова Н., Малолетова Н. Деятельность Оперативного штаба рейхсляйтера Розенберга в оккупированной Европе в период Второй мировой войны: справочник-указатель архивных документов из киевских собраний. Киев: НБУ им. В. И. Вернадского, 2006.

⁴ Щодо документів Оперативного штабу в Україні див., напр., публікації українських дослідників Л. Дубровіної і Н. Малолетової, Т. Себти, Н. Кашеварової, Н. Гуцула та ін.

документальній спадщині служб А. Розенберга. Вона базується не лише на конкретно-наукових методах, а й на поєднанні загальнонаукових, спеціально-історичних методів і методів суміжних наук як допоміжних, тому важливо розглядати методологію як систему принципів, прийомів і процедур формування й використання методів історичного пізнання, а також вчення про цю систему [1]. Отже, отримання вірогідного результату аналізу такого величезного масиву джерел як архівні комплекси зазначених служб, як і здійснення наукового дослідження в цілому, є складною процедурою, яка потребує використання цілісного комплексу методів, методик, прийомів упродовж усього послідовного та системного вивчення об'єкта. Принциповим має стати використання загальнонаукових методів і підходів.

Під час вирішення цієї проблеми процес дослідження ґрунтується на урахуванні вимог теоретичних засад і методологічних принципів (історизму, об'єктивності) та підходів (системний підхід), а також багаторівневої системи загальнонаукових методів: поєднання емпіричних методів дослідження, методів теоретичного пізнання і загальнологічних методів та прийомів дослідження (аналіз, синтез, узагальнення тощо) [2]. Під час вибору методів відповідно до сформульованих завдань дослідження також було враховано специфіку комплексу документів з огляду на його походження, мету створення, структуру та функції, історичні обставини виникнення документів, хронологічні межі, періоди існування та ефективність впливу на ідеологічні засади націонал-соціалізму в Німеччині та окремі аспекти нацистської окупаційної політики.

Хронологічно документи служб Розенберга охоплюють період 1934–1945 рр., від створення спочатку Зовнішньополітичного відомства, а за ним – служби Уповноваженого фюрера, до моменту фактичної ліквідації цих структур навесні 1945 р. Хронологічний метод дав змогу проаналізувати розвиток їхньої діяльності не лише у хронологічній послідовності, а й у взаємозв'язку. У межах цього хронологічного періоду виокремлюються два етапи, що відображають зміни внутрішньої та зовнішньої політики Третього райху і, відповідно, завдань служб А. Розенберга. Ці періоди суттєво різняться: 1934–1939 рр. – передусім час розвитку й остаточного утвердження нацистської ідеології як державної, а також частково – роботи над планами експансії нацистської ідеології і подальшого ідеологічного обґрунтування тоді ще теоретичної війни, 1940–1945 рр. – період реалізації цієї політики у конкретних обставинах війни та окупації так званих східних територій, передусім території СРСР. У ці періоди відбулося корегування діяльності залежно від розвитку

ситуації і зміни завдань, насамперед служби Уповноваженого фюрера, при якій у 1940 р. було створено Оперативний штаб Розенберга.

У перший період, протягом 1934–1939 рр., А. Розенбергом створено низку установ, і головною метою цього було його прагнення посилити свій вплив у системі державного і партійного управління завдяки посаді Уповноваженого фюрера у справі нагляду за загальним духовним і світоглядним навчанням та вихованням у НСДАП. Було створено службову канцелярію Розенберга (1934–1945), яка здійснювала загальне адміністративне керівництво структурами Розенберга в НСДАП [3, 4]. У структурі служби Уповноваженого фюрера налічувалось, в середньому, близько 15 різних відомств (кількість їх не була сталою), серед яких для нашого дослідження найбільш цікавими є «Давня історія»; «Етнографія», «Наука» [5], «Ідеологічна інформація», «Навчання», «Навчання Вермахту».⁵ У віданні А. Розенберга також було згадане Зовнішньополітичне відомство НСДАП (1934–1942), створене для поширення ідей націонал-соціалізму в інших європейських країнах, наприклад у Бельгії, Нідерландах, Норвегії, і налагодження з цією метою різних культурних зв'язків [3, 6]. Основним завданням служб, створених у 1930-х роках, була підтримка через партію німецької культури й освіти і формування відповідних ідеологем з акцентом на активізацію впровадження та розвиток націонал-соціалістичних ідей, формування нового менталітету нації, передусім, поширення та впровадження ідей шляхом розвитку видавничої справи, культури і мистецтва, системи навчання різного рівня, підтримки гуманітарної німецької науки – історії, етнології, філології тощо. Ця робота стала, певною мірою, одним із аспектів психологічної підготовки Німеччини до війни.

Другий період охоплює 1940–1945 рр. У цей час форми і методи роботи служб А. Розенберга набувають нового ідейно-політичного значення, а частина підрозділів служби Уповноваженого переорієнтувалася на впровадження нацистських ідей виправдання війни у Східній Європі і передусім ідеї боротьби з більшовизмом та історичних зв'язків німецького народу з територіями, що були окуповані. Для цього було створено нові структури: Оперативний штаб райхсляйтера Розенберга – напіввійськовий орган, який мав право працювати на окупованих територіях у зоні не лише цивільної, а й військової адміністрації, і завданням якого було зібрати джерельну базу для вивчення СРСР та актуалізації інформаційної й ідеологічної складової окупаційної політики нацистів на окупо-

---

⁵ Див. детальніше: Bollmus, R. (2006). *Das Amt Rosenberg und seine Gegner...*

ваних територіях Східної Європи, та Міністерство у справах окупованих східних територій, або Східне міністерство [7] ⁶. Оперативний штаб мав свої завдання та повноваження щодо реалізації політики Третього райху на окупованих територіях, але при цьому всі служби або структури не були суб'єктами окупаційної політики, за винятком Східного міністерства, яке виступало органом влади відповідно до повноважень, наданих наказами вищого керівництва райху.

Особливо треба звернути увагу на створення та концептуальні засади великого ідейного проекту А. Розенберга – вже згаданої Вищої школи, майбутнього університету НСДАП, при якому було заплановано створити низку науково-дослідних установ. Створення Вищої школи при службі Уповноваженого фюрера починалося із заснування у 1939 р. Центральної бібліотеки Вищої школи (*нім. Zentralbibliothek der Hohen Schule*) [8, 9] та Інституту дослідження єврейського питання у Франкфурті-на-Майні (*нім. Institut zur Erforschung der Judenfrage*), де цілеспрямовано мали збиратися всі матеріали з історії і культури єврейського народу, вивезені нацистами з окупованих країн Європи, Інституту біології та расової теорії (*нім. Institut für Biologie und Rassenlehre*). У 1942 р. було розпочато створення Інституту німецької етнографії (*нім. Institut für deutsche Volkskunde*). Крім цих основних, було ще близько десяти різних організацій культурного спрямування, як, наприклад, Товариство з боротьби проти більшовицької загрози [10].

Також логічним є залучення до дослідження матеріалів Нюрнберзького процесу (1945–1946), що мав місце під час засідання Міжнародного воєнного трибуналу в Нюрнберзі для головних німецьких злочинців, які не включаються до основної хронології дослідження, оскільки документи служб Розенберга розглядалися ретроспективно лише на момент існування служб. Але вони є частиною джерельної бази дослідження, певним підсумком тієї частини його діяльності, зокрема, Оперативного штабу, що була кваліфікована як злочини проти культури [11].

У дослідженні документальних фондів служб А. Розенберга, їх призначення, внутрішньої структури, функцій та завдань, напрямів діяльності вагоме значення має поглиблений аналіз засад створення документів, їхнього складу і змісту в структурі різних служб, джерелознавчо-документознавча та архівознавча класифікація документів за комплексними

---

⁶ Див. також: Кашеварова Н. Г. Міністерство окупованих східних територій. *Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Ми* / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; НАН України, Ін-т історії України. Київ: Наук. думка, 2009. С. 742–744.

ознаками з урахуванням напрямів досліджень та ідеологічної основи їхньої діяльності. Важливою є оцінка специфіки і джерельної значущості документів для розкриття діяльності нацистів щодо проведення політики НСДАП в реалізації відповідних завдань, покладених на А. Розенберга в галузі духовного і світоглядного навчання і виховання німців напередодні війни та формування інституційних засад і джерельної бази для забезпечення вивчення країн Східної Європи, окупованих нацистською Німеччиною під час Другої світової війни, передусім, їхньої історії, ідеології та пропаганди, внутрішньої та зовнішньої політики, економіки, культури, науки тощо, і окремо – досвіду втілення більшовицької ідеології на практиці.

Принципи об'єктивності та історизму, системний підхід є обов'язковими вимогами будь-якого наукового дослідження. У дослідженні таких проблем як нацистська ідеологія та діяльність відповідних структур, які її продукували або ж втілювали у життя, принципово важливо дотримуватися принципу об'єктивності в оцінках фактів, явищ і подій, які були встановлені на підставі аналізу походження і змісту документів різних структур, а також порівняльного аналізу їх у логічній обумовленості, різноманітності та суперечливості. Принцип об'єктивності використовується у тісному зв'язку та з урахуванням принципу історизму, який вимагає розгляду умов виникнення фактів і подій в конкретно-історичних обставинах, у їх взаємозв'язку та взаємозумовленості, та протиріч.

Це допомагає охарактеризувати історичні обставини функціонування зазначених німецьких державних служб періоду Третього райху, встановити вірогідність пов'язаних з ними фактів та нашого знання про них, можливість їх систематизації та узагальнення для розуміння процесу розвитку і діяльності різних служб А. Розенберга. А також відстежити зміни залежно від історичного часу та етапу розвитку або занепаду цих служб, проаналізувати внутрішні напрями їхньої діяльності, пов'язані передусім з політикою у НСДАП у сфері ідеологічного навчання та виховання, а також, наприклад, з підтримкою німецьких діячів культури і науки, освіти, що були переконаними нацистами, і зовнішні – спрямовані у 1930-х роках на ствердження позитивного образу націонал-соціалізму на міжнародній арені, а з початком Другої світової війни – на реалізацію окремих постулатів націонал-соціалізму на території окупованих нацистами країн Європи або підтримку насадження подібних ідеологічних постулатів серед місцевого населення, що проявлялося, зокрема, у підготовці та веденні так званої антибільшовицької пропаганди, джерельною базою для якої стали конфісковані матеріали радянських бібліотек, музеїв

та архівів, у «рятуванні» культурних цінностей в умовах війни, а також ідеологічній роботі з німцями – службовцями місцевих окупаційних адміністрацій, як цивільних, так і військових.

Специфіка наукового знання, що оперує певним категоріальним понятійним апаратом, передбачає використання логіки так званої терміносистеми ⁷, характерної саме для цієї галузі знань. Один із законів логіки – закон тотожності понять, вимагає однозначного тлумачення термінів і понять, якими оперує дослідник. Особливо це важливо у разі паралельного існування термінів, вживаних у наукових дослідженнях, а також іще неусталених у науці понять, складнощів перекладу, якщо дослідник працює переважно з іншомовними документами. Так, специфічними у нацистській термінології можуть виступати терміни «східний простір» (*нім.* Ostraum), «Схід» (*нім.* Osten), або ж зовсім специфічний – «дослідження східного простору» (*нім.* Ostraumforschung) ⁸, що несуть на собі відбиток націонал-соціалістичного світогляду ⁹.

Безумовною основою нашого дослідження є системний підхід, який оперує методами структурно-функціонального аналізу та синтезу, де поняття системи розуміється у цілісності, що, у свою чергу, створює комплекс функціонально взаємопов'язаних елементів (у нашому випадку – структур служб А. Розенберга, над якими фактично була службова канцелярія А. Розенберга), об'єднаних для реалізації певних цілей і завдань. Загалом для визначення системного підходу варто взяти до уваги праці авторів фундаментальних концепцій, які працювали в галузі теорії систем, зокрема, В. Садовського [12], А. Уймова [13]. Вони висвітлювали позиції різних вчених, які займалися теорією систем та визначенням поняття системного підходу, і продемонстрували

---

⁷ Терміносистема – це система термінів у конкретній галузі наукового знання, що обслуговує певну наукову концепцію або наукову теорію.

⁸ Цей термін у німецьких документах періоду війни знаходимо досить рідко, і переважно саме серед документів служб А. Розенберга. Найімовірніше, він був запроваджений, щоб підкреслити саме його геополітичний зміст, на відміну від *нім.* Ostforschung (*укр.* «дослідження Сходу»), що на практиці позначало дослідження країн Центральної та Східної Європи, країн Балтії, пошуків там німецького культурного спадку та історичних зв'язків з Німеччиною, який побутував у Німеччині ще у XIX ст. і мав більше історичне і лінгвістичне забарвлення.

⁹ Перший зазвичай використовувався в геополітичному контексті і позначав території на схід від Німеччини, фактично вже у Східній Європі, а другий мав більш нейтральний зміст.

багатоманітність підходів до поняття системи та її структури. Поняття системного підходу в філософії та методології розвивалося надалі в багатьох працях, які враховували, або навіть базувалися на концепції зазначених вище вчених [14, 15]¹⁰.

Системний підхід у дослідженні проблеми передбачає аналіз складної ієрархічної багаторівневої системи служб і документів у контексті діяльності і у взаємозв'язку з функціями служб Розенберга. Системоутворюючим елементом є особистість самого А. Розенберга та його роль і значення як ідеолога НСДАП, державного діяча у концепції створення служб, завданнях сформованих ним установ та організацій, які є елементами наступного ієрархічного ряду. Тому необхідним є знання його біографії, життя та діяльності, концепцій, викладених у його працях та документах. Попередні фундаментальні дослідження його особистості не завжди враховували розвиток та специфічність його поглядів і низки практичних рішень, зокрема під час реалізації завдань Міністерства у справах окупованих східних територій та Оперативного штабу.

Загалом система служб Розенберга – досить складна надструктура в частині визначення статусу її складових, розмежування повноважень та функцій, зокрема на тлі відносин з іншими подібними службами при НСДАП та постійної боротьби за розмір впливу на керівників партії та держави, наближених до А. Гітлера, спростування думок про слабкість А. Розенберга як політика. Тому нерідко їхні завдання та функції перетиналися та дублювалися, і це потребує окремого поглибленого джерелознавчого аналізу всього документального комплексу.

Наступний ієрархічний рівень – це внутрішня структура і функції служб А. Розенберга та інших нацистських установ і організацій, що реалізували документальні комунікаційні функції у різні часові етапи, та комплекси

¹⁰ Щодо понять «термін», «термінологія», «терміносистема» див. окремі публікації українських дослідників, наприклад: Гарбар А. І., Гарбар І. В., Петрович Л. І. Поняття «термінологія», «терміносистема» і «термінополе» у сучасній лінгвістиці. *Гуманіт. вісн. НУК*. Миколаїв: НУК, 2018. Вип. 11. С. 16–19; Попович Ю. В., Бялик В. Д. Поняття термінології та терміносистеми в сучасній лінгвістиці. *Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2020. Т. 31 (70) № 2. Ч. 2. С. 206–211 та ін. Хоча в українському науковому середовищі питання побутування терміносистем частіше розглядаються, на жаль, в окремих вузькоспеціалізованих галузях. У гуманітарних науках – у філософії, праві, лінгвістиці та мовознавстві, а в українській історичній науці це питання розглядається фрагментарно або в контексті загальної методології історії.

документів, що розкривають зміст їхньої діяльності, зв'язки з науково-дослідними установами, товариствами та організаціями Третього райху. Тому нами був обраний принцип послідовності викладу матеріалу щодо аналізу документальних комплексів – у дослідженні найбільш логічно визначати її структурою служб. Третій рівень – документи, які характеризують конкретну діяльність у цій системній ієрархії, їх специфіка, види, напрями, джерелознавчий зміст. Таким чином, це масштабна система документів, які за різними категоріальними поняттями створюють специфічну систему комунікаційних джерел. Системоутворюючими елементами тут є архівні документи управлінської діяльності, наприклад, організаційно-розпорядчі, а також й інші основні види документів – листування, видання служб («газета», «часопис», «журнал», «брошюра», книга), матеріали офіційних, або ж подекуди приватних наукових досліджень тощо. Тут аналізуються функціональні властивості документів служб за допомогою типологічного методу та методів родо-видової класифікації, вони перебувають у структурно-функціональному взаємозв'язку [16].

Отже, системний підхід, який ми використали у наших дослідженнях документів служб А. Розенберга і який пропонуємо для здійснення дослідження подібних документальних комплексів, поєднаних між собою, має своїм об'єктом цілісну інтегровану систему документів, її структуру, функції, сталість та ефективність як пізнавального об'єкта, що дає змогу здійснити синтез знань і отримати нові наукові результати. Поняття цілого формулюється як результат застосування поняття цілісності та пов'язане із здійсненням пізнавальної діяльності, а не є вихідною характеристикою об'єкта самого по собі. Тому документи служб Розенберга розглядаються нами як ціле, як комплекс взаємопов'язаних елементів, де кожний елемент (підсистема, компонент) має певне функціональне призначення, і характеризуються інтегративною цілісністю.

У свою чергу загальнонаукові методи, принципи, підходи до дослідження розвитку документальної системи служб А. Розенберга включають принципи історизму та об'єктивності, базуються на системному підході, який у основі має метод структурно-функціонального аналізу. Структура системи представлена на основі комплексного аналізу документів служб А. Розенберга як елементів структури та їх типологічної та родо-видової класифікації за комплексом ознак, розглядається функціональне призначення служб та зв'язків між ними. Для реалізації наших дослідницьких завдань застосовуються проблемно-тематичний, порівняльний, логічний, хронологічний методи та метод періодизації, а проблемно-тематичний

метод аналізу документальних комплексів окреслює коло проблем та питань, які розглядалися в системі документів.

Список бібліографічних посилань

1. Бойченко І. В. Філософія історії : підручник. Київ : Знання, 2000. 724 с.
2. Стельмах С. П. Методологія історичної науки. *Енциклопедія історії України*. Т. 6 : Ла-Мі / редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. ; Ін-т історії України. Київ : Наук. думка, 2009. С. 621–627.
3. Bollmus, R. *Das Amt Rosenberg und seine Gegner : Studien zum Machtkampf im nationalsozialistischen Herrschaftssystem*. München: R. Oldenburg Verlag, 2006. 373 S.
4. Кашеварова Н. Г. Документи канцелярії А. Розенберга в складі зібрань Федерального архіву в Берліні як джерело з ідеологічної складової нацистської окупаційної політики під час Другої світової війни. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2016. № 4. С. 56–66.
5. Kashevarova, N. Documents of the Main Office for Science of the Rosenberg Office as Sources on the Ideological Component of Nazi Policy in the Occupied Territory of Eastern Europe during World War II. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2020. Вип. 26. С. 239–257. <https://doi.org/10.15407/rksu.26.239>
6. Piper, E. *Alfred Rosenberg: Hitlers Chefideologe*. München: Karl Blessing Verlag, 2005. 831 S.
7. Zellhuber, A. “Unsere Verwaltung treibt einer Katastrophe zu ...”: das Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete und die deutsche Besatzungsherrschaft in der Sowjetunion 1941–1945. München: Ernst Vögel Verlag, 2006. 414 S.
8. Кашеварова Н. Г. Документи Центральної бібліотеки Вищої школи при Відомстві Альфреда Розенберга (1939–1945) у Федеральному архіві Німеччини: огляд, зміст. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Від управління ресурсами – до управління знаннями: матеріали Міжнародної наукової конференції* (Київ, 5–7 жовт. 2021 р.). Київ : НБУВ, 2021. С. 471–474.
9. Stieber, G. Die Bibliothek der “Hohe Schule des Nationalsozialismus in Tanzenberg” in Carinthia. *Carinthia I, Zeitschrift für geschichtliche Landeskunde von Kärnten*. 1995. 185. Jg. S. 343–363.
10. Кашеварова Н. Г. Діяльність нацистського Товариства з боротьби проти більшовицької загрози під час Другої світової війни. *Collection*

of theses of scientific and methodical reports of scientific and pedagogical internship (April 4–May 13, 2022). 2022. Pp. 139–144.

11. Kashevarova, N. Crimes Against Cultural Heritage: the Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg and the Nuremberg Trial. *Український історичний журнал*. 2020. Ч. 1. С. 143–154. <https://doi.org/10.15407/uhj2020.01.143>

12. Садовский В. Н. Основания общей теории систем. М., 1974. 280 с.

13. Уёмов А. И. Системный подход и общая теория систем. М. : Мысль, 1978. 272 с.

14. Кобрин Р. Ю. О понятиях «терминология» и «терминологическая система». *Научно-техническая информация: Сер. 2. Вып. 8. М.: ВИНТИ*. 1981. С. 7–10.

15. Панченко С. Термінологія в її історичному розвитку. *Вісн. держ. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»: матеріали 6-ї Міжнар. наук. конф. СловоСвіт 2000*. 2000. № 402. С. 82–84.

16. Кашеварова Н. Г. Основні принципи та схеми класифікації документів Оперативного штабу Розенберга (1939–1945 рр.). *Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики : зб. матеріалів VI Міжнар.наук.-практ. конф.* (Київ, 19–21 трав. 2009 р.) / ДАКККиМ. Київ, 2009. С. 20–22.

References

1. Boichenko, I. V. (2000). *Filosofia istorii: pidruchnyk* [Philosophy of history: textbook]. Kyiv: Znannia. 724 p. [in Ukrainian].

2. Stelmakh, S. P. (2009). *Metodolohiia istorychnoi nauky* [Methodology of historical science]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy – Encyclopedia of the History of Ukraine, 6: La-Mi*. Kyiv: Naukova dumka. Pp. 621–627 [in Ukrainian].

3. Bollmus, R. (2006). *Das Amt Rosenberg und seine Gegner: Studien zum Machtkampf im nationalsozialistischen Herrschaftssystem*. München: R. Oldenburg Verlag. 373 S. [in German]. <https://doi.org/10.1524/9783486595543>

4. Kashevarova, N. H. (2016). *Dokumenty kantseliarii A. Rosenberga u skladi zibran Federalnogo arkhivu v Berlini iak dzherelo z ideolohichnoi skladovoi natsystskoi okupatsiinoi polityky pid chas Druhoi svitovoi viiny* [Documents of the office of A. Rosenberg in the collections of the Federal Archive in Berlin as a source of the ideological component of the Nazi occupation policy during the Second World War]. *Bibliotekoznavstvo*.

Dokumentoznavstvo. Informolohiia – Library Science. Documentary Science. Informatology, 4, 56–66 [in Ukrainian].

5. Kashevarova, N. (2020). Documents of the Main Office for Science of the Rosenberg Office as Sources on the Ideological Component of Nazi Policy in the Occupied Territory of Eastern Europe during World War II, *Rukopysna ta knyzhкова spadshchyna Ukrainy – Manuscript and Book Heritage of Ukraine*, 26, 39–257 [in English]. <https://doi.org/10.15407/rksu.26.239>

6. Piper, E. (2005). Alfred Rosenberg: Hitlers Chefideologe. München: Karl Blessing Verlag. 831 S. [in German].

7. Zellhuber, A. (2006). “Unsere Verwaltung treibt einer Katastrophe zu ...”: das Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete und die deutsche Besatzungsherrschaft in der Sowjetunion 1941–1945. München: Ernst Vögel Verlag. 414 S. [in German].

8. Kashevarova, N. H. (2021). Dokymenty Tsentralnoi biblioteki Vyshchoi shkoly pry Vidomstvi Alfreda Rosenberga (1939–1945) u Federalnomu arkhivi Nimechchyny: ohliad, zmist [Documents of the Central Library of the Higher School at the Department of Alfred Rosenberg (1939–1945) in the Federal Archives of Germany: overview, content]. *Biblioteka. Nauka. Komunikatsiia. Vid upravlinnia resursamy – do upravlinnia znanniamy: materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii (Kyiv, 5–7 zhovtnia 2021 r.) – Library. Science. Communication. From resource management to knowledge management: Materials International Scientific Conference (pp. 471–474)*. Kyiv [in Ukrainian].

9. Stieber, G. (1995). Die Bibliothek der “Hohe Schule des Nationalsozialismus in Tanzenberg” in Carinthia. *Carinthia I, Zeitschrift für geschichtliche Landeskunde von Kärnten*, 185. Jg. S. 343–363 [in German].

10. Kashevarova, N. (2022). Diialnist natsyistskoho Tovarystva z borotby proty bilshovytskoi zahrozy pid chas Druhoi svitovoi viiny [Activities of the Nazi Society for the Fight against the Bolshevik Threat during the Second World War]. *Collection of theses of scientific and methodical reports of scientific and pedagogical internship (April 4–May 13, 2022)*. Pp. 139–144 [in Ukrainian].

11. Kashevarova, N. (2020). Crimes Against Cultural Heritage: the Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg and the Nuremberg Trial. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 1, 143–154 [in English]. <https://doi.org/10.15407/uhj2020.01.143>

12. Sadovskij, V. N. (1974). Osnovaniia obshchei teorii system [Foundations of the general theory of systems]. Moscow: Nauka [in Russian].

13. Uiomov, A. I. (1978). Sistemnyi podkhod i obshchaia teoriia system [System approach and general theory of systems]. Moscow: Mysl [in Russian].

14. Kobrin, R. Yu. (1981). O ponyatiyakh “terminologiya” i “terminologicheskaya sistema”. *Nauchno-tehnicheskaya informaciya – Scientific and Technical Information*, 2(8), 7–10. Moscow: VINITI [in Russian].

15. Panchenko, S. (2000). Terminolohiia u ii istorychnomu rozvytku [Terminology in its historical development]. *Visnyk Derzhavnoho universytetu “Lvivska politekhnika”*. Seriiia “Problemy ukrainskoi terminolohii” – *Bulletin of Lviv Polytechnic State University. Series “Problems of Ukrainian Terminology”*, 402, 82–84 [in Ukrainian].

16. Kashevarova, N. H. (2009). Osnovni pryntsypy ta skhemy klasyfikatsii dokumentiv Operatyvnoho shtabu Rosenberg (1939–1945 rr.) [Basic principles and schemes of document classification of Rosenberg’s Operational Headquarters (1939–1945)]. *Dokumentoznavstvo. Bibliotekoznavstvo. Informatsiina diialnist: problemy nauky, osvity, praktyky: zb. materialiv VI Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 19–21 trav. 2009 r.) – Documentary Science. Library Science. Information Activity: Problems of Science, Education, Practice: Proceedings of the 6 th International Scientific and Practical Conference (Kyiv, May 19–21, 2009)*. (pp. 20–22). Kyiv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 29.06.2022.

Nataliya Kashevarova,

PhD (History), Doctoral Candidate in History,

National Academy of Sciences of Ukraine

Institute of History of Ukraine

4 Hrushevsky St., Kyiv 01001, Ukraine

e-mail: nataliya.kashevarova@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2426-0440>

Web of Science Researcher ID: AAY-9661-2020

Documentary Complexes of Rosenberg’s Office (1934–1945):

Use of General Scientific Principles and Research Methods

The purpose of the publication is to analyze the research methodology of a complex of documentary sources on the ideology of Nazism, created as a result of the activities of a number of structures in the system of state and party management in the Third Reich, which operated under the leadership of Alfred Rosenberg in 1934–1945 within the structure of the NSDAP and known as Rosenberg’s office. *The research methodology* is based on the theoretical and practical principles of applying the methodology of historical research in the field of source studies, archival studies, document studies, and also relies on general scientific principles and methods of research. *The novelty* of the research is in defining a complex of general scientific methods regarding the subject of research, which the author used in her studies of documentary complexes

of sources on Nazi ideology produced by Rosenberg's office in 1934–1945. *Conclusions.* As a result of the activities of Rosenberg's office, primarily during Rosenberg's term as the Commissioner of the Führer for the Supervision of the Entire Intellectual and Ideological Schooling and Training of the NSDAP, a set of documents was formed, which is a source for studying the role of these services in the formation of the ideology of National Socialism and their influence on the politics of the Third Reich. During the study of the formation of the documentary system of these services and its functioning as a source base, it was established that the use of general scientific methods, principles and approaches is based not only on the principles of historicism and objectivity, but also on a systemic approach, based on the method of structural-functional analysis. The structure of this documentary system was studied on the basis of the analysis of the documents of Rosenberg's office as its elements, their typological classification. Their functional purpose and connections were also examined and it was determined that problem and thematic, comparative, logical, chronological methods and the method of periodization should be applied to perform the study.

Keywords: Alfred Rosenberg services, documentary sources on the ideology of National Socialism, methodology of historical-source research.